

УДК 342.001.71

А. Р. Крусян

ГЕНЕЗИС НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Конституціоналізм належить до тих фундаментальних цінностей світової культури, які людство удосконалює протягом всієї його історії. Теоретичні витоки конституціоналізму закладено в юридико-правових, філософських, історичних, культурологічних поглядах мислителів минулого. Історично вони збагачуються, наповнюються новим змістом, перманентно розвиваючись, відбивають реалії сучасності.

У генезисі конституціоналізму як соціально-правового феномена можна виокремити три періоди (з відповідними етапами): становлення (передісторію), розвиток (історію) і системне формування. Основою запропонованої періодизації є хронологічний принцип, відповідний історичній логіці виникнення та розвитку конституційно-правових ідей, теорій та їх інституціонального оформлення.

Витоки конституціоналізму простежуються з античних часів. Період до появи перших буржуазних конституцій — це передісторія конституціоналізму. У рамках цього періоду можна виокремити етапи: античність; раннє середньовіччя (IV–X ст.ст.); класичне середньовіччя (друга половина XI — кінець XV ст.); пізнє середньовіччя — ранній Новий час (XVI–XVII ст.ст.). Розвиток конституціоналізму (початок власне історії) припадає на період Нового часу (XVII–XIX ст.). Системне формування конституціоналізму починається з Новітнього часу і триває в сучасності.

Конституціоналізм тісно пов'язаний з конституціями. Цей зв'язок виражено, насамперед, у тому, що нормативною основою конституціоналізму є конституція певної держави та її конституційне законодавство. Крім того, між цими феноменами простежується і термінологічний взаємозв'язок, оскільки конституціоналізм етимологічно походить від слова «constitutio» (конституція), тому аксіоматичним є те, що конституціоналізм є неможливим без конституції. При цьому конституція може бути писаною і неписаною, кодифікованою і некодифікованою. Головне, що конституціоналізм має спиратися на нормативну базу конституційного характеру, яку, як правило, представлено у більшості держав світу конституціями та конституційним законодавством. Витоки конституціоналізму виникають значно раніше, ніж з'являються перші конституції, як слушно зазначив М. П. Орзіх, конституціоналізм відноситься до тих явищ, які «виникли значно раніше, ніж сформувалися уявлення про них» [1, с. 50]. Отже, «першопричиною» конституціоналізму можна вважати духовно-моральні постулати періоду античності та східних цивілізацій.

Так, у період античності виникає юриспруденція як система понять і категорій, яка дає змогу аналізувати та синтезувати уявлення про правила співжиття, засновані на принципі формальної рівності, рівної міри свободи, визнання і

захисту індивідуальних інтересів. Формується римське право, затверджується раціоналістичний підхід до права. В. С. Нерсесянц, аналізуючи розвиток правової думки цього періоду, обґрунтовано вважає, що «первинні міфологічні уявлення (Гомер і Гесіод) повільно поступаються місцем філософському підходу («мудреці», Піфагор, Геракліт, Демокріт), що формується, раціоналістичним інтерпретаціям (софісти), логіко-понятійному аналізу (Сократ, Платон) і, нарешті, зачатковим формам емпірико-наукового (Арістотель) та історико-політичного (Полібій) дослідження держави і права» [2, с. 210].

Ідеї непорушності закону, справедливості і свободи, без яких важко уявити концепцію конституціоналізму, «оспівувалися» в архаїчний період (VII–VI ст. до н. е.) Гомером («Іліада» й «Одіссея»), Гесіодом («Труди і дні») та ін. [3, с. 103].

Одним із перших видів демократичного устрою держави й суспільства стала Афіньська демократія. Свого розквіту Афіньська держава набула при Периклі (бл. 495–429 рр. до н. е.). Його промову «Фукідід. Історія» можна розглядати як свого роду кредо найдавнішої європейської демократії. Аналіз цієї праці дає змогу виокремити такі основні аспекти цієї демократії: приналежність влади народу і наявність представницьких органів правління («і оскільки у нас містом управляє не жменька людей, а більшість народу, то наш державний лад називається народоправством (демократією»); рівноправність — юридична рівність («у приватних правах усі користуються однаковими правами за законами»); заміщення державних посад не за становим принципом або майновим цензом, а на підставі особистих якостей і здібностей («на почесні державні посади висувають кожного згідно з його заслугами, оскільки він чимось відзначився не через приналежність до певного стану, але через особисту доблесть»); свобода («у нашій державі ми живемо вільно»); законність («у суспільному житті не порушуємо законів, головним чином через повагу до них, підкоряючись владі та законам») [3, с. 128].

Давньогрецька демократія загинула, проте форми прямої демократії, права людини і громадянина, система їх гарантій, механізм прямої законотворчості та інші досягнення афіньської демократії увійшли до інтелектуального багажу теорії і практики конституціоналізму.

Особливий інтерес в аспекті генезису конституціоналізму становить римське право, яке було основною правовою системою у Середземномор'ї. Саме римські юристи сформулювали положення, які увійшли до скарбниці загальнолюдських цінностей: принцип природної рівності людей, гуманності у тлумаченні та застосуванні закону, принцип сприяння особистій свободі особи тощо. Розквіт римської юриспруденції припадає на «Золотий вік» Риму (I–III ст. н. е.). У цей період популярність правознавства була настільки високою, що її активно використовували принципси для зміцнення верховної влади. Римські юристи розглядали право (*jus*) як складне багатоаспектне явище, виокремлюючи природне (*jus naturale*) і позитивне (*lex*) право. Під позитивним правом розумілися закони, едикти магістрів, рішення сенату, конституції імператорів тощо. Природне право трактувалося як космічний закон і порядок у природі та суспільстві,

завдяки якому люди мали змогу розрізняти належне й неналежне, злочинне й законне, як «те, чого природа навчила все живе», «що завжди є справедливим і добрим». Тому робився висновок про необхідність кореспондування *lex* з *ius naturale*, відповідно до якого позитивне право не мало суперечити основоположним принципам загального порядку і природної гармонії — справедливості (*aequitas*), гуманізму (*humanitas*), доброї совісті (*bonafides*) [4, с. 145–150]. Важливим, в контексті конституціоналізму, є те, що у період Стародавнього Риму інститут власності, становлення та розвиток якого є однією з передумов формування парадигми конституціоналізму, розглядався як найважливіший постулат суспільного і державного устрою. Так, Цицерон, обстоюючи інститут власності, посилаючись на стоїка Панетія, стверджував, що причиною утворення держави як «загального правопорядку» є охорона власності.

Передумови конституціоналізму періоду раннього середньовіччя простежуються у «Варварських правдах» («Салічна правда» Меровінгського королівства Франків [5, с. 32–40], «Аламаннська правда» [5, с. 41–45], «Баварська правда» [5, с. 45–48]) та Едиктах королів, в яких простежувалися паростки основних інститутів конституціоналізму і тих принципів, які надалі набули свого розвитку і закріплення у конституційно-правових документах періоду класичного та пізнього середньовіччя. Ці документи середньовіччя в аспекті конституціоналізму є цікавими передусім тим, що в них віддзеркалено саму ідею права, правового врегулювання основ державності, відображено правосвідомість середньовічних франків і германців, закріплено таку категорію конституціоналізму, як влада, яка має інструментальне значення щодо системи конституціоналізму.

Пам'ятки Візантійського законодавства IX–XI ст. свідчать про високу правову культуру Візантії. Що стосується державної влади, то в цей період встановлюється імператорська влада, запроваджуються загальнодержавні закони замість неписаних місцевих звичаїв. Закон стає засобом посилення авторитарної влади візантійських імператорів. «І оскільки Він (Бог. — А. К.) вручив нам імператорську владу, ми вважаємо, що нічим не можемо віддати Богові належне швидше і краще, ніж управлінням довіреними нам людьми — згідно з законом і з правосуддям» [5, с. 104]. Правосуддю приділялася велика увага, зокрема встановлювалися принципи правосуддя: «виносити рішення... згідно з істинною справедливістю», «не зневажати бідних», ставити сторони «у рівні умови», «утримуватися від будь-якого приймання подарунків» [5, с. 105].

Друга половина XI ст. знаменувала собою початок класичного середньовіччя. Щодо тематики конституціоналізму, то особливий інтерес являє собою міське право, із виникненням якого пов'язано формування громадянського суспільства, поява «конституційно-договірного» джерела права — міського статуту. Норми міського права закріплювали принципи міської демократії, право участі городян у міському управлінні, суді, закріпили принципи особистої свободи городян, їхню формальну рівність перед законом. Усі ці положення є тим «острівцем», який у передісторії конституціоналізму має доленосне значення, оскільки саме в цей період зароджуються демократичні принципи конституціоналізму.

Однією з інституціональних складових конституціоналізму є місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства, показник демократичності держави, необхідний елемент конституційного ладу. Система конституціоналізму є неповною без публічно-самоврядної влади. Щодо цього, то особливий інтерес являє собою право Магдебурга, яке, подібно до руанської хартії у Франції або фуерос (хартії) Куенкі на Піренейському півострові, стало моделлю муніципального устрою для міст Германії і Центральної Європи. Магдебурзьке право виникло в XII ст., перші його записи належать до XIII ст. На їх підставі наприкінці XII — на початку XIV ст. було створено Вульгату, або Саксонський Вейхбільд, — запис звичаєвого права міст Саксонії. Іншим системним записом Магдебурзького права стала Мейсенська збірка середини XIV ст., або «Магдебурзька квітка», укладена юристом Ніколаусом Вурмом [5, с. 334–335].

Наближеною до сучасного уявлення про конституційні акти, що становлять нормативну основу конституціоналізму, стала Велика Хартія Вольностей 1215 р. Вона посідала особливе місце у розвитку англійської правової думки та істотно вплинула на становлення концептуальних ідей щодо конституціоналізму. Хартія за своїм змістом була документом конституційного характеру, який мав форму королівського подарування, але насправді це був «мирний договір між воюючими сторонами» [6, с. 32] (всередині країни). У Хартії одержали закріплення такі ідеї конституціоналізму, як права, свободи людей (ст. ст. 15–17, 20 тощо), самостійність міст, їх право «мати всі древні вольності та вільні свої звичаї». Важливим є те, що в Хартії закріплювалася система гарантій прав особи, зокрема, у ст. 39 встановлювалося, що «жодна вільна людина не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена власності, або якимось чином знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй (її перів) і за законом країни». Ці положення історики і правознавці оцінюють як уперше закріплену в праві гарантію недоторканності особи. Як принцип рівноправності можна розглядати положення ст. 40, в якій ідеться, що «нікому не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або уповільнювати їх» [5, с. 390–391].

Передісторія ідей конституціоналізму набула свого розвитку у творах філософів-мислителів періоду класичного середньовіччя. Так, принцип підпорядкування (обмеження) влади держави праву простежується у вченні І. Солсберійського про необхідність підпорядкування государя закону справедливості та загального блага. При цьому стверджується, що «государ (princeps) є публічною владою (potestas publica)», а «закон — мудрість тих, хто знає, виправлення свавільних, основа суспільства і спасіння від будь-якого злочину». Філософ, обґрунтовуючи необхідність підпорядкування государя законам, цитує Юстиніана: «Імператор (Юстиніан. — А. К.) говорить: «Якщо государ пов'язує себе законами, то це йому на користь». Це так, оскільки від авторитету права залежить авторитет государя, і воістину найбільша влада полягає в тому, щоб підпорядкувати державу законам, і государ не повинен дозволяти собі нічого такого, що б не погоджувалося із справедливістю правосуддя» [5, с. 598–599].

Таким чином, було сформульовано положення, які надалі отримали свій розвиток у концепції правової держави.

Пізнє середньовіччя — ранній Новий час — останній етап передісторії конституціоналізму. Незважаючи на те, що національні правові системи європейських держав цього історичного періоду в основному характеризуються формуванням абсолютизму і зміцненням абсолютної влади монархів, ідеї конституційно-демократичного характеру яскраво відображалися у судженнях, теоріях мислителів цього часу. Так, розумність і необхідність обмеження публічної влади правом обґрунтовував у своїх працях Н. Макіавеллі. Віддаючи перевагу різним формам державної влади — одноособному правлінню і республіці, він підкреслював роль законів, права як основи їх стійкості та процвітання, стверджуючи, що «тим і іншим (монархіям і республікам. — А. К.) потрібним було підпорядкування законам, оскільки государ, який здатний робити все, що йому заманеться, — божевільний, народ же, який здатний робити все, що йому завгодно, — не мудрий» [7, с. 442]. Макіавеллі, викладаючи по суті реалістичну політико-правову програму створення на території Італії того часу централізованої спільноти у формі принципату, разом із неправовими засобами пропонував деякі такі правила, які мали допомогти в досягненні кінцевої мети — створенні республіканської форми правління, заснованої на законності.

Щодо ролі законів у державі розмірковував у цей історичний період видатний український письменник, філософ С. Оріховський-Роксоланин. У своєму трактаті «Напучення королеві польському Сигізмунду Августу» (1543 р.) мислитель, відповідаючи на питання «що в державі більше: закон чи король?», доводить першість закону: «Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля» [8, с. 802]. Таким чином, у цих судженнях простежуються витоки таких принципів конституціоналізму, як верховенство закону та законності.

Гуманістичні принципи людяності обстоював у своїх судженнях один із найзначніших гуманістів епохи Відродження Е. Роттердамський, який вважав, що «... государ повинен прагнути, щоб його співгромадяни оцінювалися за чеснотами та вдачею, а не за вартістю майна» [5, с. 660].

Соціальною передумовою конституціоналізму є громадянське суспільство, засноване на принципах свободи і рівності. Про природну рівність усіх людей, про те, що «... для людини природно бути вільною й бажати залишатися нею...», писав французький гуманіст Е. де Ла Боесі. Ці його положення передбачили подальшу критику абсолютизму з позиції теорії природного права [5, с. 681, 683].

У цей період передісторії конституціоналізму активно формується доктрина народного суверенітету. Ідеї народного суверенітету, виборності та можливості скидання королівської влади висловлював у своїх працях один із головних ідеологів теорії тираноборства, політичний мислитель епохи Відродження Ф. Отман. Він стверджував, що «... оскільки у народу і представницьких установ є право обирати і зводити на трон своїх государів, то, відповідно, слід

також вважати, що у народу є вища влада також і для того, щоб скидати государів» [5, с. 686]. Теорію держави і суверенітету розробляв Ж. Боден, визначаючи суверенітет як «абсолютну і постійну владу Держави» [5, с. 692, 694]. Поборником народного суверенітету, федерального устрою держави, виборності органів держави (зокрема виборних посадових осіб — «ефорів») був німецький політичний мислитель рубежу XVI–XVII ст. Алтузій [5, с. 689, 692, 694].

Період Нового часу — це власне історія конституціоналізму: «політико-правовий аспект розвитку суспільства і держави, формування і розвиток суспільства і держави, формування і розвиток конституційних ідей та їх втілення у нормах конституцій, а також практика реалізації конституції як Основного закону держави» [9, с. 61]. Саме у цей історичний час відбуваються революційні зміни феодальної форми правління, подолання абсолютистських режимів республіканськими, аксіоматизуються ідеї свободи і рівності, права людини проголошуються природними і невідчужуваними, що відображується у перших конституційних актах англійської, американської та французької революцій. У цих умовах конституційний лад стає об'єктивною реальністю, з'являються елементні складові сучасного конституціоналізму, перш за все теорія і практика конституційного правління, обмеженого правом на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини.

Ідеї конституціоналізму в період Нового часу відображено у працях передових мислителів цієї епохи. Провідною правовою доктриною XVII–XVIII ст. була теорія природного права. Такі постулати цієї теорії, як визнання загальної природної рівності людей, юридична рівність людей, концепція природних прав людини і три їх «стрижня» — свобода, рівність, власність — стали основою, на якій будується і сьогодні науково-теоретична доктрина громадянського суспільства, без якої є немислимим конституціоналізм. Теорія природного права — це загальноєвропейська доктрина. Її представниками були філософи та мислителі німецькі (Кант, Гегель), французькі (Вольтер, Руссо), англійські (Гоббс, Локк), голландські (Гроцій, Спіноза).

Ідеї Г. Гроція, Б. Спінози, Д. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо мали великий вплив на акти конституційного характеру, які з'являються в Америці та країнах Європи у XVIII ст. Досягнення європейської політико-правової думки вплинули на документ, який мав особливе значення для розвитку українського конституціоналізму. Він називався «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорізького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорізького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорізьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах» [10, с. 8–24], відомий як «Конституція Пилипа Орлика». Цю «Конституцію» досить детально досліджено як сучасними ученими, так і істориками минулого. Так, М. А. Маркевич у своїй праці «Історія Малоросії», виданій вперше в 1842 р., у цілому критично оцінює діяльність багатьох українських гетьманів і досить обережно підходить до оцінки взаємин Малоросії з царською владою періоду

кінця XVIII ст. Проте, аналізуючи договір із Військом Запорізьким (у вигляді «Конституції П. Орлика»), історик зазначав, що він «заслуговує на увагу» [11, с. 539]. Конституція П. Орлика мала важливе значення у процесі еволюції українського конституціоналізму початку XVIII ст.

Період буржуазних революцій кінця XVIII ст. є тим переломним моментом, з якого, по суті, починається історія конституціоналізму. У цей історичний період з'являються перші конституції у сучасному їх розумінні (Франції 1791 р., Польщі 1791 р., США 1787 р.), як основні закони держави і суспільства. Документи конституційного характеру, прийняті у цей історичний час, становлять науково-практичну цінність у контексті формування парадигми конституціоналізму.

Перші конституційні акти Північної Америки 70–80-х рр. XVIII ст., французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Конституції Франції і Польщі (1791 р.), Норвегії (1814 р.) тощо належать до так званих «старих» конституцій «першої хвилі», які іноді називають інструментальними (зорієнтованими на моделювання механізмів державної влади). До них також можна віднести Маніфест Російської імперії «Про вдосконалення державного порядку» 1905 р., який проголосив конституційний шлях розвитку країни і надання громадянських свобод і яким «з висоти престолу було визнано конституційний принцип» [12, с. 242].

Наступним актом переломного характеру у прямуванні Росії до конституціоналізму стали Основні закони Російської імперії 1906 р. Включення цих актів до переліку «старих» конституцій пояснюється їх юридичною природою. Так, С. А. Котляревський вважав очевидним, що «наші Основні Закони (Основні закони Російської імперії 1906 р. — А. К.) належать до класу писаних конституцій... І та обставина, що вони не називаються конституційними, анітрохи не змінює суті справи. 23 квітня 1906 р. Росія отримала конституційну хартію» [12, с. 212].

Середина XVIII — початок XX ст. охарактеризувалися розвитком української суспільно-політичної [13] та конституційної думки і формуванням численних конституційних проектів, серед яких особливий інтерес являють «Нариси Конституції Республіки» (1848–1850 рр.), написані одним із членів Кирило-Мефодіївського братства Г. Андрузьким, який відіграв важливу роль у розвитку української політичної думки.

На особливу увагу заслуговує «Проект основ Статуту українського товариства «Вільна Спілка» М. П. Драгоманова (1884 р.). Саме М. П. Драгоманова вітчизняні дослідники називають «фундатором суто української національної думки і практики, творцем першого конституційного проекту, який наближався до європейських зразків» [14, с. 29]. Під впливом ідей декабристів і представників англійського лібералізму він обстоював концепцію вільного суспільства — асоціації гармонійно розвинених осіб, був прихильником «поступальних» конституційно-правових змін, спрямованих на ліквідацію абсолютизму. Конституціоналізм посідав важливе місце серед наукових інтересів М. П. Драгоманова. Як основу конституціоналізму він розглядав політичну

свободу, під якою розумів права людини й громадянина та самоврядування [15, с. 167–168]. Складовою частиною конституціоналізму М. П. Драгоманов вважав федералізм, заснований на принципі децентралізації та самоврядування, яке він, передусім, розглядав як «місцеве (общинне (сільське і міське), волосне, повітове і обласне) і державне». М. П. Драгоманов обґрунтовував необхідність децентралізації, зазначаючи, що «правління... всією Росією через центральні представницькі збори без визнання і забезпечення... прав місцевого самоврядування, слід вважати таким, що так само мало охороняє свободу загалом та інтереси України, зокрема, як і теперішній устрій Російської імперії» [15, с. 168, 170–172].

Наступником і продовжувачем політико-правових концепцій М. П. Драгоманова та інших представників Кирило-Мефодіївського братства став М. С. Грушевський. Проект конституційного ладу, заснованого на ідеї про те, що «не повинно бути іншої влади, тільки обраної народом», на принципах децентралізації, широкої національної або територіальної автономії, чіткого визначення статусу суб'єктів федерації, зокрема України, парламентському правлінні, він в основному виклав у своїй статті «Конституційне питання і українство в Росії» (1905 р.) [16, с. 368–380].

Системне формування сучасного конституціоналізму починається з періоду Новітнього часу і триває в сучасності.

Генезис науково-практичної парадигми українського конституціоналізму в новітній історії є доцільним розглядати у рамках чотирьох періодів. Перший період (1917–1921 рр.), коли Україна вперше в ХХ ст. намагалася вибороти незалежність, характеризується тим, що створюється і функціонує Українська Центральна Рада. Це мало прагматичне значення для формування парадигми українського конституціоналізму, оскільки: цей орган мав значення першого органу парламентського типу в Україні, до нього в Україні не було органів, які можна було б навіть віддалено віднести до парламентів; вона відіграла значну роль у розвитку національної самосвідомості українців, у їх прагненні до побудови незалежної демократичної держави, в якій визнаються та забезпечуються права та свободи людини. Так, Українською Центральною Радою було видано чотири Універсали (у червні, липні, листопаді 1917 р., січні 1918 р.), що були проявом розвитку українського революційного руху, відображенням революційних подій цього історичного періоду. Саме Українська Центральна Рада 29 квітня 1918 р. схвалила Конституцію УНР. У цей період відбуваються процеси конституціоналізації, що мали історичне значення щодо теорії та практики українського конституціоналізму, а саме: прийняття таких важливих актів, як Універсали Центральної Ради, Конституція УНР, ряд законів, прийнятих Центральною Радою (про адміністративно-територіальний устрій України, громадянство УНР, про ратифікацію Брестського мирного договору тощо), акти конституційного характеру Української Національної Ради у Львові.

Другий період у генезисі конституціоналізму в новітній історії — це радянський період (1921–1991 рр.), тобто утворення радянської України. Він характеризується дією радянських конституцій (Конституції УРСР 1919 р., 1929 р.

та Конституції УРСР 1937 р., 1978 р.), які підвели необхідну конституційно-правову базу під ті докорінні зміни, що відбулися в державі та суспільстві після жовтневої революції в Росії. Водночас ці Основні Закони внесли певний вклад у формування науково-практичної парадигми конституціоналізму. Цей період відрізняється прагненням створення в Україні соціалістичного суспільства, соціалістичного типу держави і права на основі теорії соціалізму, постулати якої є суперечливими щодо загальних принципів лібералізму, що становлять ідеологічну основу конституціоналізму, проте практика радянського будівництва мала значення щодо формування науково-практичної парадигми українського конституціоналізму.

Третій — пострадянський період починається з моменту проголошення незалежності України. Часові рамки цього періоду — з 1991 р. по 1996 р. (прийняття Конституції України) — співпадають з початком конституційної реформи в Україні та тривають у четвертому періоді — сучасному, який характеризується здійсненням конституційних перетворень (конституційної модернізації та реформування) в Україні.

Резюмуючи наведене, можна констатувати, що історично-теоретичні витоки та історичний досвід формування парадигми конституціоналізму є важливим підґрунтям щодо створення теорії українського конституціоналізму, її втілення у сучасну конституційну практику та має значення щодо наукового прогнозування тенденцій розвитку політико-правової системи сучасного українського конституціоналізму.

Література

1. Орзих М. Ф. Категориальное определение перспектив науки конституционного права / М. Ф. Орзих // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку : [матеріали виступів учас. «круглого столу» / за ред. А. П. Гетьмана]. — Х. : Право, 2009. — С. 48–53.
2. История политических и правовых учений. Древний мир / [Васильев Л. С., Графский В. Г., Грацианский П. С. и др.]; отв. ред. В. С. Нерсесянц — М. : Наука, 1985. — 350 с.
3. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин]. — М. : Мысль, 1999. — Т. 1 : Античность. Восточные цивилизации. — 1999. — 750 с.
4. Абдулаев М. И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / Абдулаев М. И. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 322 с.
5. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин]. — М. : Мысль, 1999. — Т. 2 : Европа. V–XVII вв. — 1999. — 830 с.
6. Петрушевский Д. М. Великая Хартия Вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века: С приложением латинского и русского текста Великой Хартии и др. документов / Петрушевский Д. М. — М. : Издание М. и С. Сабашниковых, 1915. — 176 с.
7. Макиавелли Н. Избранные сочинения / Никколо Макиавелли ; [пер. с итал. Р. И. Хлодовско-го]. — М. : Худ. л-ра, 1982. — 504 с.
8. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / [упорядкув. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відповід. ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вст. сл. С. Головатий]. — К. : «Книга для бізнесу», 2008. — 992 с.
9. Кабышев В. Т. Российский конституционализм на рубеже тысячелетий / В. Т. Кабышев // Правоведение. — 2001. — № 4. — С. 61–70.

10. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / [упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. — [2-ге вид., зм. і доп.]. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 310 с. — (До 10-річчя Конституції України).
11. Маркевич М. Історія Малоросії / Микола Маркевич ; [відп. ред. і автор передм. Ю. С. Шемшученко]. — К. : Ін Юре, 2003. — 664 с.
12. Котляревский С. А. Конституционное государство. Юридические предпосылки русских Основных Законов / Котляревский С. А. ; [под ред. и с предисл. В. А. Томсинова]. — М. : Зерцало, 2004. — 392 с. — (Серия «Русское юридическое наследие»).
13. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / [упор., прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника]. — К. : Дніпро, 2001. — Т. 6 : 90-ті роки ХІХ — 20-ті роки ХХ ст. — 2001. — 520 с.
14. Шукліна Н. Г. Українські конституційні проекти європейського зразку ХІХ — початку ХХ ст. про коло прав і свобод людини і громадянина: політико-правовий аналіз / Н. Г. Шукліна // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. — 2003. — Вип. 200. Правознавство. — С. 24–30.
15. Драгоманов М. П. Проект основ статуту українського товариства «Вільна спілка» — «Вольный союз» / М. П. Драгоманов // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. — К. : Юрид. книга, 2003. — Т. 4 : Конституційне (державне) право. — 2003. — С. 166–177.
16. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / [редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. — К. : Юрид. книга, 2003. — Т. 4 : Конституційне (державне) право. — 2003. — 600 с.

Анотація

Крусян А. Р. Генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму. — Стаття.

В статті наводиться науковий аналіз історичних витоків та поступового розвитку теорії і практики конституціоналізму. У генезисі конституціоналізму як соціально-правового феномена автором виокремлено три періоди (з відповідними етапами): становлення (передісторію), розвиток (історію) і системне формування конституціоналізму. Основою запропонованої періодизації є хронологічний принцип, відповідний історичній логіці виникнення та розвитку конституційно-правових ідей, теорій та їх інституціонального оформлення.

Ключові слова: конституціоналізм, український конституціоналізм, генезис конституціоналізму, конституція, закон, права та свободи людини, конституційний розвиток.

Аннотация

Крусян А. Р. Генезис научно-практической парадигмы конституционализма. — Статья.

В статье изложен научный анализ исторических истоков и поступательного развития теории и практики конституционализма. В генезисе конституционализма как социально-правового феномена автором выделено три периода (с соответствующими этапами): становление (предысторию); развитие (историю) и системное формирование конституционализма. Основой предложенной периодизации является хронологический принцип, отвечающий исторической логике возникновения и развития конституционно-правовых идей, теорий и их институционального оформления.

Ключевые слова: конституционализм, украинский конституционализм, генезис конституционализма, конституция, закон, права и свободы человека, конституционное развитие.

Summary

Krusyan A. Genesis of Doctrinal and Practical Paradigm of Constitutionalism. — Article.

The article outlines the scientific analysis of historical sources and the progressive development of the theory and practice of constitutionalism. The author identified three periods with the corresponding stages in the genesis of constitutionalism as a socio-legal phenomenon. The basis for the periodization is a chronological principle. Three periods are named and identified regarding to the logic of the historical origin and development of constitutional ideas, theories, principles and institutional design.

Keywords: constitutionalism, Ukrainian constitutionalism, the genesis of constitutionalism, constitution, law, human rights and freedoms, constitutional development.